HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

AFAZIYA VA PATOLINGVISTIK BUZILISHLAR: NEYROLINGVISTIK YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI

Nurimova Diyora Qurbon qizi
Profi university O‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi
Nurimova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada afaziya va patolingvistik buzilishlarning neyrolingvistik jihatlari, ularning yuzaga kelish mexanizmlari hamda nutq faoliyatining miya tuzilmalari bilan bog‘liqligi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Afaziya natijasida fonetik, leksik, semantik, morfologik va sintaktik jarayonlarda kuzatiladigan o‘zgarishlar nutqning turli bosqichlari bilan bog‘liq holda yoritiladi. Patolingvistik buzilishlarni o‘rganishda neyrolingvistik yondashuvning imkoniyatlari, xususan, nutqni idrok etish, shakllantirish va qayta ishlash jarayonlarining neyrofiziologik asoslari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, miya faoliyatidagi lokal va funksional o‘zgarishlarning til birliklaridan foydalanishga ta’siri ochib beriladi. Tadqiqot natijalari afaziya diagnostikasi va korreksion yondashuvlarni takomillashtirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: afaziya, patolingvistika, neyrolingvistika, nutq buzilishi, miya, til, nutq faoliyati, neyrofiziologiya, leksika, semantika, sintaksis, diagnostika.

Inson nutqi murakkab psixik va neyrofiziologik jarayon bo‘lib, uning shakllanishi hamda amalga oshirilishi miya faoliyatining turli tizimlari bilan uzviy bog‘liqdir. Til birliklarini tanlash, ularni mazmunan birlashtirish, grammatik jihatdan tartibga solish, tovush shakliga keltirish va suhbatdosh nutqini anglash jarayonlari bir-birini to‘ldiruvchi murakkab mexanizmlar asosida kechadi. Shu sababli miya faoliyatining muayyan qismlarida yuzaga keladigan shikastlanish yoki funksional o‘zgarishlar insonning nutqiy faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatlarni o‘rganishda afaziya va boshqa patolingvistik buzilishlar alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Afaziya — bosh miya faoliyatining zararlanishi natijasida avval shakllangan nutq qobiliyatining qisman yoki sezilarli darajada buzilishi bilan tavsiflanadigan murakkab neyrolingvistik holatdir. U nutqni ishlab chiqarish, eshitib anglash, nomlash, takrorlash, o‘qish va yozish kabi jarayonlarning turli darajalarida namoyon bo‘lishi mumkin. Afaziyaning murakkabligi shundaki, unda faqat talaffuz yoki ovoz chiqarish bilan bog‘liq muammo emas, balki til tizimining fonologik, leksik, morfologik, semantik va sintaktik qatlamlarida ham o‘zgarishlar kuzatiladi. Shu jihatdan afaziyani faqat tibbiy yoki klinik nuqtayi nazardan emas, balki tilshunoslik va neyropsixologiya kesishmasida tadqiq etish zarur[3].

Patolingvistika esa normal nutq faoliyatidan chetlanishlarning til tizimida qanday namoyon bo‘lishini o‘rganishga yo‘naltirilgan muhim ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Mazkur yo‘nalish orqali bemor nutqidagi tovush almashishlari, so‘z topishdagi qiyinchiliklar, ma’no buzilishlari, grammatik konstruksiyalarning soddalashuvi, takroriy nutq birliklari va boshqa o‘ziga xos belgilar tahlil qilinadi. Bunday lingvistik belgilar nutq jarayonining qaysi bosqichi izdan chiqqanini aniqlashda muhim diagnostik ma’lumot berishi mumkin[2].

Neyrolingvistik yondashuv afaziya va patolingvistik buzilishlarni til hamda miya faoliyatining o‘zaro munosabati asosida izohlash imkonini beradi. Ushbu yondashuvda nutq hodisasi alohida til

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

birligi sifatida emas, balki miya tomonidan boshqariladigan dinamik kognitiv jarayon sifatida qaraladi. Natijada tilning turli sathlarida kuzatiladigan buzilishlarni muayyan neyrofiziologik jarayonlar bilan bog‘lash imkoniyati kengayadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, afaziya va patolingvistik buzilishlarni chuqur o‘rganish nafaqat til va miya munosabatlarining nazariy asoslarini boyitadi, balki nutq buzilishlarini aniqlash, baholash va korreksiyalashning samarali usullarini ishlab chiqishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, afaziya va patolingvistik buzilishlarning neyrolingvistik tabiatini tadqiq etish zamonaviy tilshunoslik, nevrologiya, logopediya va neyropsixologiyaning o‘zaro integratsiyasini ta’minlovchi istiqbolli ilmiy yo‘nalishlardan biridir.

Afaziya va patolingvistik buzilishlarni o‘rganish tilshunoslik, nevrologiya, psixologiya va logopediya fanlarining tutash nuqtasida shakllangan muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Mazkur muammoning nazariy asoslari dastlab bosh miya faoliyati va nutq jarayonlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarda namoyon bo‘lgan. P. Broka va K. Vernike tomonidan olib borilgan tadqiqotlar nutqni ishlab chiqarish hamda nutqni tushunish jarayonlarida miyaning muayyan hududlari ishtirok etishini asoslashga xizmat qilgan. Ushbu qarashlar keyinchalik afaziyaning klinik va lingvistik tasniflarini ishlab chiqish uchun muhim nazariy poydevor yaratdi[4].

A.R. Luriya tadqiqotlarida afaziya masalasi yanada kengroq funksional nuqtayi nazardan talqin qilinib, nutq faoliyati alohida miya markazining emas, balki o‘zaro bog‘langan funksional tizimlarning faoliyati sifatida izohlangan. Luriyaning neyropsixologik konsepsiyasi afaziyada buzilgan nutq funksiyalarini aniqlash va ularning mexanizmlarini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirdi[1].

Zamonaviy neyrolingvistik tadqiqotlarda esa afaziya faqat anatomik shikastlanish natijasi sifatida emas, balki tilni qayta ishlash jarayonlarining murakkab buzilishi sifatida qaralmoqda. D. Caplan, H. Goodglass, A. Damasio kabi tadqiqotchilar nutqning fonologik, leksik, semantik va sintaktik komponentlarini alohida o‘rganib, afaziya belgilarining til tizimidagi namoyon bo‘lish xususiyatlarini aniqlashga e’tibor qaratganlar[2].

Patolingvistik yondashuvda esa bemor nutqidagi og‘ishlar oddiy klinik simptom sifatida emas, balki til tizimining muayyan darajasidagi o‘zgarish sifatida tahlil qilinadi. So‘nggi tadqiqotlar neyroimaging texnologiyalaridan foydalanish orqali miya faoliyati va til jarayonlari o‘rtasidagi munosabatni yanada aniqroq tavsiflash imkonini bermoqda.

Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili afaziya va patolingvistik buzilishlarni kompleks o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, lingvistik tahlilni neyropsixologik va neyrofiziologik ma’lumotlar bilan uyg‘unlashtirish nutq buzilishlarining mexanizmlarini chuqurroq anglash uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Afaziya va patolingvistik buzilishlarni neyrolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilish nutq faoliyatining qaysi bosqichida uzilish yuz berganini aniqlash imkonini beradi. Tahlil jarayonida bemorning faqat gapirish qobiliyati emas, balki tovushlarni farqlashi, so‘z ma’nosini anglash, kerakli so‘zni tanlash, grammatik birliklarni bog‘lash, takrorlash, o‘qish va yozish ko‘nikmalari ham kompleks ravishda baholanishi lozim. Bunday yondashuv buzilishning umumiy darajasini emas, uning lingvistik mexanizmini aniqlashga yordam beradi.

Fonologik darajadagi buzilishlarda bemor so‘z tarkibidagi tovushlarni to‘g‘ri tashkil eta olmasligi kuzatiladi. Masalan, “kitob” so‘zini “kitop” yoki “titob” shaklida talaffuz qilish fonologik qayta ishlashdagi qiyinchilikni ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatda so‘zning umumiy ma’nosi

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

saqlangan bo‘lsa-da, uning tovush tarkibini to‘g‘ri shakllantirish jarayoni buziladi. Bu esa nutqning tovush darajasidagi mexanizmlarini alohida tekshirish zarurligini ko‘rsatadi.

Leksik darajadagi buzilishlar, ayniqsa, anomik holatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, bemorga qalam ko‘rsatilganda u predmetning vazifasini tushuntirib, “yozish uchun kerak”, deb javob berishi, biroq “qalam” so‘zini eslay olmasligi mumkin. Mazkur holat predmet haqidagi semantik bilim saqlangan holda, unga mos leksik birlikni faollashtirishda qiyinchilik mavjudligini ko‘rsatadi[6].

Semantik buzilishlarda esa so‘z yoki predmetlar o‘rtasidagi ma’noviy munosabatlarni aniqlash qiyinlashadi. Masalan, “olma” so‘zi bilan “nok” so‘zining mevalar guruhiga mansubligini aniqlashda bemor xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin. Ayrim hollarda bir ma’no doirasidagi so‘zning o‘rniga boshqa so‘z ishlatiladi. Masalan, “stol” o‘rniga “stul” deyish semantik jihatdan yaqin birliklarning chalkashishini ko‘rsatishi mumkin.

Sintaktik buzilishlarda gap tuzilishining soddalashuvi yoki grammatik munosabatlarning buzilishi kuzatiladi. Masalan, “Bola kitob o‘qiyapti” mazmunidagi gap “Bola... kitob... o‘qish” tarzida ifodalanishi mumkin. Bunda asosiy mazmun qisman saqlanadi, ammo grammatik bog‘lanishlar to‘liq shakllanmaydi. Ushbu hodisa nutqning grammatik tashkil etilishi bilan bog‘liq mexanizmlarda buzilish mavjudligini ko‘rsatadi.

Afaziya yagona ko‘rinishga ega bo‘lgan nutq buzilishi emas. Bir bemorda tovushlarni tashkil etish qiyinlashsa, boshqasida so‘z tanlash, uchinchisida esa gap tuzish yoki nutqni anglash jarayoni ustun darajada buzilishi mumkin. Shuning uchun neyrolingvistik diagnostikada nutqning alohida komponentlarini izchil tekshirish muhimdir[4].

Nutq buzilishlarini korreksiyalashda individual yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Agar asosiy muammo so‘z topishda kuzatilsa, leksik-semantik mashqlar; tovushlarni farqlashda qiyinchilik mavjud bo‘lsa, fonologik mashqlar; grammatik tuzilmalarda buzilish kuzatilsa, gap qurish va grammatik modellashtirish mashqlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Demak, neyrolingvistik tahlil nafaqat buzilish mexanizmini aniqlash, balki bemor uchun mos korreksion strategiyani belgilashda ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Afaziya va patolingvistik buzilishlarni neyrolingvistik yondashuv asosida o‘rganish til faoliyati bilan miya jarayonlari o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Tadqiqot davomida afaziya faqat nutqning tashqi ifodasi buzilishi emas, balki til birliklarini idrok etish, tanlash, qayta ishlash va mazmunan birlashtirish jarayonlarining turli darajadagi izdan chiqishi bilan bog‘liq murakkab holat ekanligi aniqlandi[7].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, fonologik, leksik, semantik va sintaktik buzilishlar turlicha namoyon bo‘lib, har bir holat nutq faoliyatining muayyan mexanizmidagi o‘zgarishni aks ettiradi. Masalan, tovushlarni almashtirish fonologik jarayonlardagi qiyinchilikni, kerakli so‘zni topa olmaslik esa leksik faollashtirishdagi buzilishni ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli afaziyani baholashda bemorning umumiy nutq qobiliyatini emas, balki uning alohida lingvistik komponentlarini ham tekshirish muhimdir.

Neyrolingvistik yondashuvning asosiy afzalligi nutq buzilishining lingvistik belgilarini miya faoliyati bilan bog‘liq holda izohlash imkoniyatidadir. Mazkur yondashuv kelgusida afaziyani aniqroq diagnostika qilish, individual korreksion dasturlar ishlab chiqish va nutq faoliyatini tiklash samaradorligini oshirish uchun muhim nazariy hamda amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. — М.: Академический проект, 2000. — 512 с.
2. Goodglass H., Kaplan E., Barresi B. The Assessment of Aphasia and Related Disorders. — 3rd ed. — Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2001. — 85 p.
3. Ardila A. Aphasia Handbook. — Miami: Florida International University, 2014. — 146 p.
4. Brookshire R. H. Introduction to Neurogenic Communication Disorders. — 7th ed. — St. Louis: Mosby Elsevier, 2015. — P. 235–310.
5. Papathanasiou I., Coppens P., Potagas C. Aphasia and Related Neurogenic Communication Disorders. — Burlington: Jones & Bartlett Learning, 2011. — P. 1–38.
6. Whitworth A., Webster J., Howard D. A Cognitive Neuropsychological Approach to Assessment and Intervention in Aphasia. — Hove: Psychology Press, 2005. — P. 1–35.
7. Harley T. The Psychology of Language: From Data to Theory. — 4th ed. — New York: Psychology Press, 2014. — P. 355–390.